

İLERLEME ÜZERİNE BİR KAÇ SÖZ SOME THOUGHTS ON DEVELOPMENT

Doç. Dr. Faruk AKYOL

Kırklareli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü

Özet: Günümüzde artık pek çok kavram içi boş bir durumda kullanılmaktadır. Bu kavramların tarihsellikleri anlaşılmamakta ve dolayısıyla bulanık bir şekilde kullanılmaktadırlar. Böyle keyfi bir kullanım sonucunda ifadelerimizdeki içerik zayıflamakta ve düşünme pratiğimiz anlaşılabilir bir hal almaktadır. Bu tarz sağlıklı bir düşünsel çevre ile herhangi bir sorunumuzu belirlemek ve buna çözüm getirmek de giderek zorlaşmaktadır. İthal kavramlar aracılığıyla can çekişir hale gelen düşünsel çevremizi kirleten kavrayışlardan bir tanesi de ilerleme kavramıdır. Ne olduğunu ve ne için kullanıldığını bilmediğimiz bu kavram da geçtiğimiz yüzyılda ithal edilmiş ve kullanılmaya başlamıştır. Bu kavramı kullanırken gösterilen yetersizlik ve anlaşılabilirlik had safhadadır. Bu makalede, bu kavramın ne anlamlara gelebileceği konusunu ele almaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: İlerleme, gelişme, dönüşüm, iktisadi gelişme, bilimde ilerleme, doğu-batı ilişkisi, antikçağ ve ilerleme anlayışı, ilke, ideal olan.

Abstract: In the time that we experience, most of the conceptions we are using are empty. They are not understood in their historical background and accordingly they are not used clearly. Through such an arbitrary understanding, the contents of our expressions have been getting weaker and our praxis of thinking has been more complicated. It seems that it is gradually more difficult to determine and tackle of any social or intellectual problems in our society. Owing to import conceptions to our thinking environment, our capacity of thinking has been dying in agony. One of the responsible conceptions for this situation is, I believe, the concept of progress. We do not know exactly what it is and when we use it we actually do not use it properly in the very meaning of the sense. Our lack of ability in using the concept of progress is the ultimate cause. In this article I try to understand that what sort of meanings it might have.

Key Words: Progress, Development, Transformation, Economical Development, Progress in Science, East-West Relationship, Ancient Times and the Conception of Progress, Principle, the Ideal.

*"Önemli olan insanın kendini geliştirmesidir.
Grekler bu yüzden ötekilerden üstündür."¹*

¹ Yönetmen Oliver Stone'un 2004 yılında ürettiği "Alexander" filminden. Alıntı, İskender'in hocasının (muhtemelen Aristoteles) söyledikleridir.

11. yüzyılın ortalarından 14. Yüzyılın başlarına kadar, o zamanki “dünya” olarak algılanabilecek Avrupa kıtasında, önceki yüzyıllardakinden çok farklı şeyler ortaya çıkmaktaydı. Üniversitelerin ardı ardına ortaya çıkması; klasik anlamda manastır eğitiminin yerini ruhban olmayan eğitilmiş kimselerin seküler diyebileceğimiz eğitim okullarının alması; böylelikle felsefi alandaki tartışmaların birden bire eksen değişikliğine uğraması beraberinde pek çok farklı alanda farklı tarzların meydana gelmesine neden oldu. Sözgelimi Bingen’li Hildegard Hıristiyan müziğini ortaya çıkardı. Bu müziğin ortaya çıkmasıyla beraber ilk müzik notasyonları geliştirildi. Duygusallık romantizm ile ve lürik anlayışla eşzamanlı olarak gelişme gösterdi. Mimari bu duygusallığın coşku üreten devasa ahengini payandalar ve kemerlerine nakşetti.² Her tarafta ve hemen her alanda, “artık eskisi gibi değil” dedirten bir gelişme, bir ilerleme fikri hakimdi. Bu anlayış sadece yukarıda anılan zaman diliminde değil; fakat aynı zamanda daha sonra pek çok farklı zaman dilimlerinde de karşılaşılabilecek bir durumdur. Bununla birlikte “ilerleme” ve/veya “gelişme” ile anlatılmak istenen şeyin tam olarak ne olduğu konusu bulanıktı ve bu bulanıklık kanımızca hala devam etmektedir.

Herhangi bir konu hakkında fikir ileri sürmek için, öncelikle o konu hakkında düşünmek bakımından bize yardımcı olacağına inandığımız bazı kavramlar gelir gözümüzün önüne. Bu kavramlar olmaksızın o konu hakkında düşünsel bir sınır çizmenin zor olacağı daha en başından açıktır. Bununla birlikte bu inanç ve açıklığın nereden geldiği konusundaki soru tam anlamıyla cevaplandırılmaz. Meselenin psikolojik yönü üzerinde herkes kendi açısından pek çok şey dile getirip kendisini haklı çıkartacak bir çok argüman ileri sürer ama gene de işin kavrama ilişkin yönü hatırı sayılır miktarda gedik oluşturur düşünsel savunmamızda. Bu gediklerden sızan ve bizi rahatsız eden çok sayıda saldırının ardından genellikle düşünmemizde süresizlikler ve açmazlar meydana gelir.

İnsanlık tarihinin genelinde, dolayısıyla ülkemizde, kavramların ortaya çıkış ve kullanılış biçimleri konusunda fazlaca bir şey söylenmediği anlaşılmaktadır. Başka kelimelerle, kavram arkeolojisi yapmak, kavramları güncelliği içinde kullanan kimseler için fazlasıyla gereksiz ve can sıkıcı bir durum olarak gözükmektedir. Bunun birden fazla nedeni olduğu kuşku götürmez bir gerçektir. Bu nedenlerin hepsini birden tüketmenin imkansızlığı bir tarafa, bu konudaki ataletin en başta gelen nedenlerinden biri, cehalettir. Kavramların, güncel

2 Bu konu hakkında kendisine başvurulacak kaynak eser: *The Rise of the Medieval World 500-1300- A Biographical Dictionary*, Jana K. Schulman (ed.), London: Greenwood Press, 2002, s. xv.

kullanımları aracılığıyla yükselen anlamlar/sızlık/ları yeterli görülmemekte, geçmişin “bulanık” koridorlarında iz sürmek düşüncesi ürktürücü olmaktadır. Ne var ki, bu keyfiyet, bizim sağlıklı bir düşünsel çevre oluşturmamız için gerekli malzemeyi elimizden almakta; geçmişle kopuk ve dolayısıyla anlamı silik düşünceler t/üretmemize neden olmaktadır.

T/üretilen bu kavrayışların neredeyse tamamına yakını, başka dillerin mekanlarında büyüyen düşüncelerin doğurduğu kavramların itkisiyle meydana gelmektedir. Başka türlü söyleyecek olursak, düşünmemizde olması lazım geldiğini farketmediğimiz kimi kavrayışların içerik-dolumları, kulağımıza o gerekliliği fısıldayan “anlayış”ın hüküm sürdüğü dünyadan/evrenden gelmekte; dolayısıyla t/ürettiğimiz kavramların neredeyse tamamı bir tür düşünsel doku uyumsuzluğu nedeniyle ya yaşayamaz hale gelmekte ya da can çekişmektedir. Bu durumun doğrudan sonucu olarak da bizler, can çekişmekte olan bir kavramsal dünya aracılığıyla düşünsel “canlılığımızı” sürdürmek gibisinden akıllara sığmaz bir etkinlik gerçekleştirmiş sanısına kapılırız. Bu şekilde, yüzlerce, belki de binlerce “ithal” kavram aracılığıyla kirlenen ön camın müsaade ettiği kadarıyla arabayı sürmeye çalışmaktayız; ne var ki, kazasız bir sürüş becerisi göstermek bugüne kadar mümkün olmamıştır.

“Laiklik”, “demokrasi”, “aydınlanma”, “hak”, “eşitlik”, “adalet”, “özgürlük” vb. kavramların ülkemizdeki kullanımlarına bakılacak olursa meselenin ne kadar ciddi bir şekilde ele alınması gerektiği daha kolaylıkla anlaşılabilir. Hele, bu kavramların kamu hukuku ile kişileri ilgilendiren boyutlarını belirleyen tartışmaların içine felsefecilerimizin katılmaması meseleyi daha ilginç boyutlara çekmekte hatta bazan mizah türü edebi eserlere ilham kaynağı olabilecek yetkinlikte malzeme bolluğuna rastlanmaktadır. Durumun, acil önlem alınması gerektiğine ilişkin hissiyat uyandıran kısmını besleyen önemli kavramlardan birisi de **ilerleme** kavramı ve/veya düşüncesidir.

İlerleme kavramının günümüz için önemi değişik alanlarda ve çeşitli düzeylerde ortaya çıkmaktadır. İlerleme, sokaktaki insan için daha çok paraya sahip olma, daha fazla teknolojik aleti sahiplenme, elbise, takı, daha rahat ve geniş bir ev ve daha yüksek düzeyde (görelî olarak) bir sosyal statü anlamlarına gelmektedir. Devlet için ilerleme kriterleri içinde de ekonomik göstergelerin ötekilerine oranı ezici bir üstünlük göstermektedir. O kadar ki, insan hakları ve demokrasinin ülkemizde kalıcı bir şekilde gerçekleşmesi için bazı “uzmanlar”, kişi başına düşen gayri safi milli hasılanın mutlaka 7.000 (yedibin) Amerikan Dolarının

üstüne çıkması lazım geldiği konusunda buyurmuşlardır. Demek ki, ülkemizde, ilerlemenin, mesela satılan kitap sayısı, kişi başına düşen basılı gazete sayısı, kütüphanelerde okunan kitap sayısı vb. konularla ya hiç bir ilgisi bulunmamaktadır ya da bu ilgi, üzerinde durulmayacak bir öneme sahiptir.

Sosyal ve ekonomik boyuttaki bu kısa –ama aynı zamanda bir fikir veren-değerlendirmenin ötesinde günümüzde bu kavram, bilhassa bilim terimi ile birlikte kullanılmakta ve çoğunlukla “bilimde ilerleme” veya “bilimsel ilerleme” şeklinde telaffuz edilmektedir. İlerlemenin bilim ile olan, olması gereken birlikteliği o denli özsel bir düzlemedir ki, insanların gerçekleştirdikleri düşünsel veya teknik etkinlik tarzlarının hepsi bilimden nasibini almış gibi gösterilmekte, böylelikle yapılan işin ilerlemeci ve dolayısıyla faydacı etkisi daha vurgulanır hale getirilmek istenmektedir. Günümüzde “dilbilim”, iletişimbilim”, siyasetbilimi”, “çeviribilim”, “davranışbilimleri” vb. pek çok etkinlik “ilerlemeci” –aynı zamanda faydacı; yani toplumun ihtiyaçlarına cevap veren- tarz ve tavrını ve bununla ilgili meşruiyetini bilimden aldığını sanmaktadır.

İçinde özellikle iktisat ve işletme gibi teknik ve idari bilgi tarzlarının yer aldığı bir grup disiplin de kendilerinin bilim yaptıklarını ileri sürmektedir. Mark Blaug’a göre iktisatçılar, tıpkı bir biyolog veya fizikçinin doğanın nasıl işlediğini daha iyi anlamaya çalışması gibi, iktisatın nasıl işlediğini anlamaya çalışmaktadırlar. Ona göre, iktisatçılar meseleyi hep, onun daha iyi nasıl anlaşılabilirliği üzerine kurmak zorundadırlar. Bu zorunluluk, Blaug’a göre, Schumpeter’in bilimi tarif eden yazısı ile biraraya getirildiğinde daha iyi anlaşılabilir. ³ Schumpeter bilimi, “bilinçli bir çabayla geliştirilmeye çalışılan herhangi bir bilgi türü” olarak tarif etmektedir. ⁴ Böylece, ister istemez bilim ile ilerleme arasında doğal bir özdeşlik kurulmakta ve herkes eylemde bulunduğu alanın nesnelere “daha iyi” anlaşılması içinde bilimin katıksız yardımını yanbaşında hissetmek istemektedir.

Bilim’in bu tarz bir kullanıma ve anlaşılmaya maruz kalması ne onun –eğer varsa- doğasına uygundur ne de bu kullanım biçiminde -mümkün herkesi tatmin edecek- adil bir yön bulunmaktadır. Zira, dikkat edilecek olursa, Schumpeter’in

3 Bkz. Mark Blaug, “Is there really progress in economics?”, s.21, Stephan Boehm, Christian Gehrke, Heinz D. Kurz, Richard Sturn (eds.), *Is there Progress in Economics? Knowledge, Truth and the History of Economic Thought*, Massachusetts: Edward Elgar Publishing, Inc. , 2002.

4 Aktaran: Mark Blaug, a.g.e., Schumpeter, J. A. *The History of Economic Analysis*, Oxford: Oxford University Press, 1954, s. 7.

yapmış olduğu ve son bir kaç on yıldır bir çoklarının önem verdiği tarif, eylemin kendisi, eylemin yöneldiği nesne ve eylemin nedeni arasında bir ayrımı ortaya koymaktan uzaktır. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, Schumpeter, bilimin kendisini ve ondaki –sözümona- ilerlemeyi, bilimsel eylemin nesnesindeki –anlama temelinde gözlemlenebilecek- gelişmeye indirgemektedir. Bu tarz bir anlayış da, her bağımsız disiplinin kendisine, rahatlıkla, bilim yaptığı iddiasında bulunmasına yeterli sebep haline gelmektedir. Tam da bu anda, geleneksel olanın ortaya koymuş olduğu ‘hakikat ölçütü’ (kriterion tis aletheias) kavrayışından keskin bir şekilde başlayan kopuşla birlikte, ilerleme ve/veya gelişmenin ölçütü, bazılarının bizzat üzerinde durdukları noktanın kendisi ve onun içerdikleri halini almaktadır.⁵

Yukarıdaki paragrafta dile getirilenleri daha anlaşılır kılmak bakımından Paul Feyerabend’in *Özgür Bir Toplumda Bilim* başlığını taşıyan eserine gideceğiz. Buradan yapacağımız alıntı, farklı bir konu hakkındaki düşünceleri temsil etmekle birlikte, yukarıda ileri sürdüğümüz durumu belirgin kılmak adına kendisinden yararlanabileceğimiz bir içeriğe sahiptir. Feyerabend şöyle söylemektedir: “Bilgisayarlar bazı sorunları çözerler, diğerlerini çözemezler ve zaman zaman da kilitlenirler. Zorluklar ya onları onararak, yani yapılarını ve/veya programlarını köklü bir biçimde olmasa da değiştirerek ya da yerlerine yenilerini koyarak aşılır. Bir bilgisayarın yerine yenisini koymak demek, kısmen yeni malzeme kısmen de yerine yenisi konacak bilgisayardan alınan aksam kullanılarak yeni bir programa ve farklı bir temel yapıya sahip bir bilgisayar yapmak demektir. Eskisinin yerine yenisini konmadan önce tasarımlar (bilimsel gelenekler söz konusu olduğunda, metafizik) yapılır ve standart bilgisayarın, gelecek vaat eden tasarımlara göre yapılmış, sık sık kilitlense de kısmen çalışan yeni bilgisayarlarla yan yana çalıştırıldığı aşamalardan geçilir. Şimdi şöyle bir durumu ele alalım: Elimizde, bir yanda apaçık zorlukları olan standart bir bilgisayar vardır; öte yanda ise bu zorlukları o bilgisayarın yapısına ve programının temel özelliklerine bağlayan alternatif tasarımlar vardır. (...) Standart bilgisayarı kullanmayı sürdürecektir miyiz, onu bir yana bırakarak mevcut rakiplerini geliştirmekte mi yoğunlaşacağız, yoksa bütün bunları bir

5 Bir “bilim” olarak fizik’in dili olan matematiğin çok küçük bir kısmını kendi etkinlik alanlarında kullananların, sadece ve sadece bu yüzden, kendi etkinlik alanlarına bilimsel yakıştırmasında bulunması ayrıca düşündürücüdür. Matematik, bir bilim olmadığı gibi, onun bir kısmını kullanan (istatistik veya olasılık türünden bazı hesaplama yöntemlerinde) herhangi bir eylem tarzı “bilimsel” sayılmak zorunda değildir.

arada mı yapmaya çalışacağız ya da bunlardan başka ne yapabiliriz? İşte gerçek bir sorun. Çözüm nedir?

Bilgisayarların görece üstünlüklerini ele alarak geliştirilmeleri için yönergeler çıkaran bir süper-bilgisayar varsa, çözüm zor değildir. Sorunu ona havale ederiz ve o da bize belirsiz olmayan bir yanıt verebilir. Ne olacağını kişisel karar değil, teorik gelişme (süper-bilgisayarın çalışması) belirler.”⁶

Feyerabend’in burada anlatmaya çalıştığı şey, “belirleyici tarihsel gelişmelerin ya rastlantısal olaylar oldukları ya da geleneklerin özelliklerini değiştiren nedensel aktör olarak bireyin işin içine sokulması”⁷ gerektiği yönündeki anlayışların kıyaslanmasıdır. Bu kıyaslama belki de bizim bu uzun alıntıda göstermeye çabalayacağımız meselenin daha keskin hatlarla görülmesine destek olabilecektir. Bilgisayarları, toplumların çok uzun yıllar boyunca kendi yapısal hassasiyetlerini de hesaba katarak oluşturdukları kültür dinamiklerinin bütünü olarak görelim. Bu kurulu bütün içinde, ilişkileri ancak o bütünü gözönünde bulundurarak anlaşılabilir olan pek çok bileşenin var olduğunu kabul edelim. Bu bileşenlerin, bütünün sağlığını ön planda tutan bir ortak kaygıları olmakla birlikte, bizzat kendi mikro yapıları için de bazı özgül ve anlaşılabilir hassasiyetlerinin bulunduğunu varsayalım. Bu mikro varoluşlara ait hassasiyetlerin zaman içinde birbirleri ile sıkıntılı ilişkiler üretebilecek çatışmalara kaynaklık ettiğini düşünelim. Kanımızca, bilgisayarların arızalarını meydana getiren –elektrik veya program temelli- nedenler de böylesi sorunları çağrıştıracak özelliklere sahip olmalıdır.

Buradaki ikinci önemli nokta ise şudur: Mevcut standart bilgisayarın yerine düşündüğümüz toplumsal dinamiklerin bütününe meydana gelen arızaları, o bütünün içinde kalarak tespit etmek mümkün müdür? Yoksa, böylesi bir arızanın mevcudiyetini tespit etmek için bütünün dışına mı çıkmak, oradan mı bakmak gerekir. Eğer ikincisi doğruysa, o taktirde bütüne ilişkin nedensel olabilecek bir yargının oluşması, bütünün kimyasını tanımayan bir dış etmen aracılığıyla gerçekleşecek demektir. Bu da, bütündeki arızanın kaynağı olan bileşenin, ötekilerle olan ilişkilerini ve bu ilişkilerin yarattığı dinamizmi

6 Paul Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim*, Çeviren: Ahmet Kardam, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999, s. 228.

7 Bkz. a.g.e., s. 229.

görmezden gelecek bir –bütün dışından- aktarımın zorlayıcı ve neredeyse kesinlikle bozucu, yıkıcı etkisi anlamına gelmektedir. Başka kelimelerle ifade edecek olursak, sosyal meselelerin tespiti ve bunların halli konusunda, yukarıdaki mizansenden hareket edecek olursak görülen durum şudur: Bütün, yani sosyal yapı, kendi içindeki arızanın tespiti için kendisini, **karşıdakindelik**⁸ esasına uygun hale getirmek zorundadır. Bir başka deyişle sosyal yapı, kendisindeki aksaklıkları görmek için, kendisinin karşısında yer alanda ortaya çıkan kendi imgesine muhtaç hale gelmektedir. Bu muhtaç olma hali, imgenin ortaya çıktığı “karşıkı”ne adeta varlıksal anlamda bir bağlılık da üretmeye yetmektedir. O zaman, meselenin tespiti ve halli sorunu, karşıdaki’ni olduğu kadar karşıdakindelik’i de çok önemli hale getirmektedir. Bununla birlikte bu karşıdaki; yani sosyal yapılara değişmesi lazım geldiğini, daha iyiye doğru gitmesi gerektiğini bildirecek/yansıtacak –Feyerabend’in deyişiyle- süper-bilgisayar kimdir/nedir? sorusu ayrı bir önem kazanmaktadır. Bu önemli soruya az ileride eğileceğiz; şimdi ana-konu hakkındaki toparlayıcı değerlendirmelerimize geri dönebiliriz.

Bu yazıda amaçlanan bilimde ilerleme türünden bir yanılmanın ne anlama geldiği değil; fakat ilerleme düşüncesinin nasıl anlaşıldığı üzerine düşündürmektir. Ne var ki, bu konu için bile çok değişik yan konular hakkında ne düşündüğümüzü belirtmekte yarar gördüğümüzden, yazının pek çok yerinde belki de kopukluk hissi uyandırabilecek; ama gerekli gördüğümüz çıkmalara da zaman zaman başvuracağız. Şimdi ise asıl yapmak istediğimizi okuyucuyla paylaşmak vakti gelmiştir:

Batı uygarlığı adı verilen oluşumu ortaya çıkaran pek çok kavramdan biri olan “ilerleme” kavramı, tıpkı diğerleri gibi kaynağını Antik Yunan ve Roma dünyasında bulmaktadır. Bugün, Batı uygarlığının ne anlama geldiği konusu tartışma üstü bir belirsizlik içinde olsa da ve genellikle Avrupa ile Batı kavrayışları birbirinin içinde ve karışık bir vaziyette algılansa da, genel olarak

8 Kendindekilik (kendinde, kendisiyle ilgili olarak ortaya çıkan bilinç durumu) durumunun karşıtı durum. Bu anlamda karşıdakindelik; karşıdalaşmış olanın üzerinden ve onda, insanın kendisiyle ilgili olarak ortaya çıkan bilinç durumu. Başka kelimelerle, karşıdakinin belirleyip sunduğu ve kabul edilen bilinç durumu. Karşıdaki, asimetric bir oluşumdur ve yansıması da öyle anlaşılmalıdır. Bu bağlamda, karşıdakilik, öteki olmaktan farklıdır; zira karşıdaki ortaya çıktığı andan itibaren onun da bir karşı’sı olduğunu düşünmek olanaksızdır. Burada kendindekilik’in içeriği ile karşıdakindelik içeriği özdeşdir. Bu özdeşlik, bilinci “kendisine” kapatır. Bu konuda daha ayrıntılı bir açıklama yapmak konuyu gereğinden fazla uzağa taşıyacaktır. Bu yüzden şimdilik, bu kadarıyla yetinmek istediğimizeyiz.

bu kavrayışın temellerinde Antik Yunan ve Roma düşüncesini bulduğumuzu söylemek mümkündür. Doğal olarak bu temellerin sadece Batı uygarlığının kuruluşunda kullanıldığını söylemek fazlasıyla bencilce olurdu. Bu yüzden, bu satırların yazarınca kesinlikle Batı uygarlığının “karşıtı” bir uygarlık olarak görülme-yen Doğu’nun da temellerinde bu düşünce yapılarının görüldüğünü, bulunduğunu söylemek yerinde olacaktır.

Dikkat edilecek olursa, yukarıda “Doğu” terimi bilinçli bir şekilde kullanılmıştır. Son zamanlarda ortaya çıkan ve bir ayağını da ülkemizin oluşturduğu “Medeniyetler İttifakı” projesinde Batı uygarlığının karşısında yer alan yapılanmanın “İslam” olduğu vurgusu yapılmaktadır. Bu vurgu ve içeriği en basit deyişle yanlış, hatalıdır. Zira, Batı’nın karşısında ve sağlam bir şekilde ortaya çıkmak için –eğer bunun gerekli olduğuna ilişkin yeterli bir inanç hakimse-, onun karşısında duranın sadece bir din veya onun temsil ettikleri olmaması lazım gelir. Zira Batı, sırf bir din olarak kavranılamaz. Medeniyetler İttifakı gibi tumturaklı ve çok iddialı bir anlayışın kurulması⁹ aşamasında Batı gibi din-dışı (pagan kültürü ve Aydınlanma polemği gibi) pek çok öğeden kurulu bir uygarlığın karşısına İslam’ın konması, adına Doğu denilen karşı-kısmın temsil yeteneği ve alanını sonraları sıkıntıya sokacak biçimde daraltmak demektir. Başka kelimelerle dile getirecek olursak, sadece İslam, Batı’nın karşısındaki ağırlık noktasını oluşturmak bakımından yeterince güçlü olmayabilir. Zira bu noktada kıyaslanan unsurlar birbirine varoluşça denk düşen özniteliklere sahip değildir.

Bununla demek istediğimiz, Edward Said’in *Şarkiyatçılık* olarak tercüme edilen eserinin “Giriş” kısmında dile getirdiği bir anlayışın devamı olarak görülmelidir. Said, Disraeli’nin “*Tancred* romanında Doğu’nun bir meslek olduğunu söylerken, genç, zeki Batılılar için Doğu’yla ilgilenmenin tüketici bir tutku olabileceğini¹⁰ dile getirmekte ve bu anlayışın, Doğu’nun “gerçeklikte karşılığı olmayan bir yaratı ya da fikir olduğu sonucu”nu¹¹ doğurabileceğini ve bunun da yanlış olduğunu dile getirmektedir. Açıkçası, Said’in bu yanlışlığa

9 Bizim anlayışımıza göre, bu oluşumun adı Medeniyetler İttifakı olmamalıdır. Zira bu ad, daha en başından itibaren bir zıtlığın kesin kabulü üzerine varoluşunu kurmakta ve bu dışlama, karşıdakileştirme, öteleme üzerinden nemalanmaktadır. Bunun yerine –illa da olacaksa- ve kesinlikle bir alternatif kültür ve/veya algılayış tarzı olması gereken anlayış ve yaklaşım “İttifak Medeniyeti”dir.

10 Edward Said, *Şarkiyatçılık*, Çev. Berna ÜLNER, Ankara: Metis, 2001, s. 15.

11 A.y.

nasıl ulaşabileceğimiz konusundaki yaklaşımını bulanık bulduğumuzu belirtmemiz gerekir. Kanımızca Doğu, Batı'nın kendi tarihini oluşturmak ve kendisini anlamak adına kurduğu ve Disraeli'nin yerinde saptamasıyla, gerçeklikte karşılığı olmayan; yani "içi boş" bir kavramdır. Doğu, Batı'nın aksine bir yön değildir. Bu yüzden, Doğu'nun içini doldurmak konusundaki girişimin -bu da ne yazık ki, sözde-ilerlemeci ve öykünmeci bir seferberlik anlamına gelmektedir.- referansı sadece tek bir nokta olmamalıdır. Öyle olursa, gelecekte öngörülemeyen bir yerde ve zamanda, başlangıç referansının yeterli olmadığı bir noktada, en başta dışlanmış olana yönelik destek boyutlu davet yeterince tatmin edici olmayabilir ve "eser", kendi kavrayış/kavranış sınırları içinde olmayan ve dolayısıyla asla kontrol edilemeyen bir etkili yıkımın tehdidiyle başbaşa kalabilir. Bu özellikli duruma karşı "uyanık olmak" her düşünenin borcudur.

Bununla birlikte Doğu ve Batı referansları arasında, ilk hareket ettiricilerinin aynı olmasından dolayı, benzerlikler bulunduğunu inkar etmek yanıltıcı olabilir. Bu yanılgının düşünsel boyuttaki tehdidini en baştan görmek koşuluyla ve meseleyi daha geniş bir açıdan görmek şansını yakalamak bakımından bilinçli olarak yapılmış bu küçük sapmanın ürettiği karışıklığı görmezden gelerek söylemek istediklerimize devam edelim:

Yukarıda da dile getirdiğimiz gibi, "ilerleme" düşüncesi Batı'nın ürettiği bir kavrayış olmakla kökünü. Antik Yunan ve Roma'da bulmaktadır. İlerleme, ilk elde "kaos"tan "kosmos"a doğru gidişin adıdır. Bunun Antik düşüncedeki en açık biçimi büyük şair Hesiodos tarafından onun *Theogonia* adlı eserinde anlatılmaktadır. Kronosoğulları ile Titanların savaşı "ilerleme" düşüncesinin tohumlarını taşımaktadır. Titanların Olympos'un tepesindekilere başkaldırısında insanlar için önemli olan Kronosoğullarının galip gelmesidir ve bu uğurda onların yanında Titanlara karşı canla başla savaşmışlardır. Böylelikle, Zeus'un Titanları yerin altına hapsederek yeryüzüne huzuru getiren hakimiyeti, "ilerleme"nin vaat ettiği huzurun da temsili haline gelmektedir. Dolayısıyla Zeus, varoluşunda saklı olan egemenliğin kullanımı ve bunun gereği olan düzenin tesisi için güç sahibi oluşunu, çok sonraları adına devlet denilecek yapılanmanın da ruhuna üflemiş olur:

"Mutlu tanrılar bitirince bu işlerini,
Şereflerini zorla kurtarınca Titan'lardan
Uydular Toprak Ana'nın öğütlerine,
Engin bakışlı Zeus'a baş vurdular,
Ölümsüzlerin başına geçmesini,
Olympos'un kralı olmasını istediler ondan
Ve Zeus geçip başına tanrıların
Yetki paylarını dağıttı her birine.

880

885¹²

Hesiodos'un bu tasvirinde orta planda yer alan Zeus'un en temel özelliği "iyi" olmasıdır. Daha sonraları Platon üzerinden bütün bir siyasal anlayışın temelini oluşturacak ve "baş"takinin 'iyi' oluşunu belirleyecek bu anlayış aynı zamanda iyi olanın kötü olana karşı galibiyetini de temsil etmektedir. Bu temsilin sonucunda, dağıtılan yetki paylarının işlevine yönelik her türlü tartışma engellenir ve Zeus aracılığıyla anlatılmaya çalışılan yapı "İde" temelli bir oluşum halini alır. Başka türlü söyleyecek olursak, bir ölümsüzün öznitelikleri artık ölümlülerin ulaşmak, ona doğru "ilerlemek"¹³ için çaba harcadıkları bir

12 Hesiodos, *Tanrıların Doğuşu (Theogonia)*, Çevirenler: Sabahattin EYUBOĞLU-Azra ERHAT, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1977 ve karşı William Chase Greene, *MOIRA Fate, Good, and Evil in Greek Thought*, New York: Harper Torchbooks, 196, pp. 28-29.

13 Büyük Romalı şair Lucretius yaklaşık olarak M.Ö. 1. yüzyılda doğdu. Leslie Sklair, onun en önemli eseri olan *De Rerum Natura*'da, bugün bizim için ilerleme kavramına denk gelebilecek bir terim olan *progreğentis*'i kullandığını söylemektedir. Bu terim, *progreğitor* (3) fiili ve *progressus*, -a, -um sıfatı ile birlikte dđşññldüğünde daha iyi anlaşılabilir durumdadır. Fiil, en kabaca söylendiğinde "ilerlemek" anlamına gelmektedir. İleriye doğru adım atmak anlamı da bulunan fiilin oluşumunda kullanılan (pro+) gradus terimi adım, derece, aşama anlamlarını barındırır. Bu anlamda, *progressus* teriminin, anlamca daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmasını sağlamak bakımından mutlaka *regressus* (geriye gitme-gerileme) terimi ile de mukayese edilmesi gerekir. Böyle bir mukayese, *progressus*'ta içkin olan anlamın hareket yönünlü belirlemek açısından ve bir sonraki aşamada da, hareketin yönünlü meşruiyetini sağlamak bakımından önemli ve gereklidir. Bununla birlikte, sadece gradus (adımlama, adım atma) teriminden hareket ederek ve onunla bağlantı kurarak da *progressus* terimini anlamaya çalışmamamız gerekir. Zira, Grekçe'deki *peripateo* terimi ile Latince'deki *ambulatio* terimi de aşağı yukarı "adımlamak", "dolaşmak" anlamlarını vermektedir. Dolayısıyla burada bizim aramızız lazım gelen içerik, "İleriye" dönük bir adım atma olmalıdır. Terim ve onun kullanımı çok eski dönemlere uzansa da, bugün anladığımız anlamın kendisine yüklenmesi daha geç dönemlerde ortaya çıkmıştır. İngilizce'de terimin "ilerleme" anlamı 17. Yüzyılda en açık şekilde kullanılmaya başlamıştır. Bu durum, elbette, terimin içeriğini işaret eden anlayışın dünya üzerinde olmadığı anlamına gelmemekte; bununla birlikte, gerçeklik sahasında gözlemlenen yapıp etmelerin üzerine başlayan düşünme etkinliğinin aşamalarını kavrayabilmemize imkan tanımaktadır. Buna paralel olarak, terimin içeriğinin 12. Yüzyıldan itibaren, özellikle "yaratılış" (*creatio*) ile kıyamet arasındaki süreçte olup bitenleri anlatmak adına kullanıldığını da söylemeliyiz. Bkz. Mircea Lucescu, *Cosmos and History The myth of the Eternal Return*, Translated from the French by Willard R. Trask, New York: Harper Torchbooks, 1959, ss. 144-145. Lucretius ile ilgili olarak bkz. Sklair, Leslie, *Sociology of Progress*, Routledge and Kegan Paul Ltd. (Taylor&Francis e-Library), 2005, s. 5. Terimin Cicero'daki kullanımı için ayrıca bkz. H. Merguet, *Handlexicon zu Cicero*, Hildesheim: Georg Olms Verlagsbuchhandlung, 1964, ss. 565-566.

model haline gelir. İşte, en temelinde “ilerleme” düşüncesinin altı çizilebilecek özelliği budur: bir modele öykünerek (burada bu model Zeus’tur.), onun gibi olmaya çalışarak yaşama iradesi göstermek ve bu iradenin toplumsal katlanımında, bu iradenin özüne yakışır bir dönüşüm ve dolayısıyla kurumsallaşma sağlamak. Bu örnekte, bu modelin kendisi mutlak anlamda iyi’dir ve bu yüzden “ilerleme”nin kendisi de iyi olarak düşünülmelidir; zira hedefindeki içerik iyi olanın ötesine düşemez; çünkü iyi olanın ötesinde bir şey yoktur. Kötülük, iyinin hedeflendiği bir yerde barınma şansı bulamayacaktır. Amaç iyi yaşamak olduğuna göre de ilerleme amaç olmalıdır: Ne pahasına olursa olsun ilerleme!¹⁴

Hesiodos’un, belki de ne demek istediğini bilmeden ortaya koyduğu kimi ipuçları kendisinden sonraki filozofların dile getirecekleri için paha biçilmez bir malzeme anlamına gelmekteydi. Bu malzemenin uygun kullanımı için belli bir sürenin geçmesi gerekmekteydi ve bu sürenin sonunda karşımıza çıkan isim de Platon’dur.¹⁵ Altın Çağ’ın özlemine yazılarında her fırsatta ve üstü örtülü bir şekilde dile getiren Platon için insanın yetkinleşmesi anlamındaki ilerleme sadece ve ancak “anamnesis” aracılığıyla mümkündü. Bunun için kesinlikle “bir bilen”e (yani, diyalektikçi’ye) ihtiyaç vardı ve o, işini iyi yaptığı sürece anamnesis’i gerçekleştirenlerin yükseldikleri (özlemi duyulan ve dolayısıyla kendisine doğru adım atılan) yer olacaktı.

İnsanın, (Platon, insandan kesinlikle akılsal ruhu, yani *logistikon*’u anlamaktadır. Logistikon, Aristoteles’in *De Anima*’da maddeden ayrı varoluşu olduğunu dile getirdiği akla karşılık gelmektedir ve beden ile hiç bir ilişkisi bulunmamaktadır. Bu basit gibi görünen ayrımının üstüne basarak ifade edilmesindeki neden, son zamanlarda, insan anlayışı açısından ele alınan Platon’da insanın, adeta ruh ve bedenden meydana gelmiş, iki parçalı bir birlik olduğu yaklaşımı önplana çıkmaktadır. Böyle bir yaklaşım, kanımızca tamamıyla yanlıştır ve bu yanlıştı ısrarcı olmak, Platon’un bilgi anlayışı ile İdea-insan-bilgi ilişkilerinin yanlışı bir şekilde anlaşılmasına neden olacaktır. İki

14 Burada üstü örtülü olarak ortaya çıkan mesaj aslında bu yazının tümlenti yok saymamızı gerektirecek denli keskin ve açıktır: İlerlemek zorunda olanların tümlentide iyi olmayan -başka kelimelerle dile geldiğide, kötü olan- şeyler vardır. İlerleme, işte bu kötülükten arınma sürecidir. Kendisi kötü olan veya kötü olanı barındıran da iyiye ilerlemenin ne teorik ne de pratik hükümlerini üretmeyecek kadar akılsızdır. Öyleyse onu yönlendirecek ve “doğru yola” sokacak, bir zamanlar sahip olduğu kötülüklerden arınmış ve artık ilerlemek zorunda olana kıyasla daha temiz ve daha iyi olan bir süper akla ihtiyacı vardır. Bu süper aklın ilerleme koşulları, dikkat çekici bir şekilde, bizzat kendisi tarafından belirlenmektedir.

15 Platon’un *Devlet*, *Theaitetos* ve *Phaidon* başlıklarını taşıyan diyalogları kısaca anlattığımız meseleyi daha iyi kavramak bakımından önemli eserlerdir.

veya daha çok parçadan mürekkep bir bileşik yapının varlığını ileri sürmek; hemen bir adım sonra, tıpkı Aristoteles'in yaptığı gibi, işaret edilebilir şeylerin duyulanmasından hareketle ve belli aşamaları olan bir dizi duyusal ve zihinsel sürecin hesabını vermeye kadar gidecek, Platon açısından referansı bulunmayan, havada ifadeler *uydurulmaya* başlayacaktır.) kendisine doğru adım atılacak biricik hedefi, bu anlamda İdea'nın kendisi olmaktadır. Başka kelimelerle ifade edildiğinde İdea, kendisine doğru adım atanda "kısmen" bulunan ve bu kısmiliğin farkında olanlarca tamamlanması için uğruna çaba harcanan bir İlke, bir Model, bir Amaç olmaktadır.

Bu İlke'nin, kendisine yönelen varoluşta (burada söz konusu olan insan'dır) nasıl ortaya çıktığı, ne tarzda farkedildiği önemli bir sorun teşkil etmektedir. Sorunun önemi, hedeflenen, amaçlanan şey'in/yapı'nın, İdeal'in ne olduğunun dikkatli ve düzgün bir yöntem ile tespiti noktasında en üst düzeyde belirginlik kazanmaktadır. Düzgün bir şekilde farkedilmemiş bir İdeal'in, kendisinin ne tarz bir varlık sınırına sahip olduğu açık olmadığından, erişilecek/ulaşılacak "giriş kapıları" da belirginlik kazanamayacaktır. Bu da, eylemin/yönelimin, daha en başından ciddi arızalarla başlaması anlamına gelmektedir. O halde, başlangıçta, bu eylem veya yönelimin ciddi bir rehber eşliğinde canlandırılması /kendisine can katılması/ ve bu canlılığın da (buradaki anlamıyla canlılık, yolda olmak demektir) amaçlananın kendisine ulaşıldığının tespit edildiği noktaya değin sürdürülmesi gerekmektedir.

Bundan dolayı, İdeal'in kendisinin (ismi üstünde) sezgisel bir şekilde bilinmesi ve ona ilişkin bilgiden/malumattan yoksun olanlara da bu sezgi yükünün –son derecede düzgün bir şekilde- transfer edilmesi sağlanmalıdır. Bu transfer aracılığıyla gerçekleşmesi arzulan durum, ilerlemenin gerisinde kalmış olan toplumların kendisindeki, bu gerilikten kaynaklandığına kesinlikle kanaat getirilmiş olan sorunların bertaraf edilmesi ile ilgili mutlak sorumluluk duygusudur. Başka bir deyişle bu duygu, "olması gereken" in mutlaka tecelli etmesi için, ileride olanın, dünyayı kendi açısından nasıl gördüğünü ve bu yüzden geri kalmışların da dünyayı tam da kendisi nasıl görüyorsa o şekilde görmeleri lazım geldiğini anlatma isteğidir.

Dolayısıyla, bu transfer işini üstlenecek Şey veya Kişi'nin sıradan değil; fakat belli bir çok bakımdan pek üstün özelliklere sahip olması zorunludur.¹⁶ Demek ki, bu ilerlemenin nasıl olacağı ve hangi yönde gerçekleşeceği konuları ancak bir İdea ve bir de o İdea'yı bilen birisi varsa anlamlı ve geçerlidir. Aksi durumda, atılan adımın yönü ve aşılması gerekli mesafe sorunları üstesinden gelinmesi olanaksız sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir deyişle, eğer ilerleme'nin mümkün olduğu gibi bir düşünce varsa, mutlaka bu tarzın yönelmek zorunda olduğu bir amaç (bir telos) var demektir. Bundan daha çarpıcı olan ise, bu amacın "ne" olduğunu ve "nerede" olduğunu bilen ve bildiğini de kendilerini "ilerlemek zorunda hisseden"lere anlatacak "birisi"nin varlığıdır.¹⁷ Şimdi bu varlığın, neleri bildiğinden ziyade "kimlere" anlatacak şeyleri olduğuna kısaca bakmanın zamanı geldi:

Platon *Devlet* adının verildiği büyük eserini şu sözleriyle bitirmektedir: "(...) Bunlara inanırsak kurtabiliriz kendimizi. Lethe ırmağını geçer, ruhumuzu kirletmeyiz. Benimle inanırsanız ki ruhumuz ölümsüzdür, her iyiliği, her kötülüğü yapmak elindedir, o zaman hep *bizi yukarılara götüren yolda yürürüz*; nerede, nasıl olursa olsun doğruluktan, bilgelikten ayrılmayız. Böylece hem kendimizle, hem de tanrılarla barış içinde yaşarız; bununla da kalmaz, er geç doğruluğun karşılıklarını da elde ederiz; yarışlarda kazananlar nasıl dostlarından türlü armağanlar alırlarsa. Hem bu dünyada mutlu oluruz o zaman, hem de anlattığımız o bin yıllık yolculukta."¹⁸ Burada Platon'un "bizi yukarılara götüren yol" ile anlatmak istediği, ruhlarımızın akledilebilir bir mekana gitme isteklerini gerçekleştirme adına düşünülen yol olduğu açıktır. Grekçe'de (he) anodos terimi ile karşımıza çıkan bu "yukarılara gitme, çıkma" eylemi; başka antik metinlerde, sözcüğü Akropolis'e çıkma tarzındaki etkinlikler için de kullanılmıştır. Bununla birlikte, bizim daha çok üzerinde durmak istediğimiz anlam, "ruhun bizzat kendi özgün yerine çıkma"sıdır ve işte "ilerleme"nin en temelinde yeretmiş olan anlayış da, kanımızca, bu noktadan hareket etmektedir.¹⁹

16 Bu üstün özelliklere sahip olan Şey hakkında bir görüş belirtmek durumunda olmadığımız halde, sadece bu yüzden böyle bir Şey'in olmadığı sonucunu da çıkarsamak niyetinde değiliz. Kişi'den kastettiğimiz ise Hegel'in Filozof'udur.

17 Bu, daha önce ele almaya çalıştığımız ve Feyerabend'in süper-bilgisayar olarak nitelendirdiği şeydir, durumdur.

18 Platon, *Devlet*, Çevirenler: Sabalattin Eytiboğlu-M.Ali Cimcoz, İstanbul: Remzi, Kitabevi, 1985, 621a c-d.

19 Bkz. H. G. Liddell and R. Scott, *Greek-English Lexicon With a Revised Supplement*, Oxford: Clarendon Press, 1996.

Aslına bakılacak olursa, Platon'un, bir filozof olarak yapmaya kalkıştığı şey, insanların yönelmek mecburiyetinde oldukları istikametini niteliğini onlara anlatmaktır. İlk bakışta bu durumun, bir filozof tarzı ve tavrı olduğunu düşünmemiz için çok sayıda neden olduğunu dile getirebiliriz. Bununla birlikte, Platon'un burada yaptığının bir tür peygamberlik olduğunu da söyleyenler ortaya çıkabilir. Bakış açısı, o günün sınırları içinde kalan bir kültür kavrayışına sahip olduğunda Platon'u masum görmek mümkündür. Bununla birlikte, Eliade'nin deyişiyle, mikrop kapmış zihinleriyle bizlerin dünyasından meseleye bakıldığında, olayın Sezar'ın hakkı ile İsa'nın hakkı arasındaki bir çatışmaya neden olabileceği de muhakkaktır.

Burada, Platon'un tutumu, peygamberlerin müjdeciler kimliklerini yansıtan bir özellik sergilemektedir. Başka kelimelerle ifade edecek olursak, Platon uhrevi bir kimlik üzerinden bunları dile getirmektedir. Bununla birlikte bu özellik, üstelik tuhaf ve anlaşılması zor bir şekilde, adına Batı denilen dünyada, seküler olma iddiasındaki hiçbir şekilde mahrum olmak istemediği bir özellik halini almaktadır. Platon'un yapmaya çalıştığı şey, ilk bakışta her ne kadar ruhları düzene sokmak gibi gelse de, kamu düzenini sağlamak açısından çok ciddi bir işleve sahiptir. Dolayısıyla Batı, bu işlevin sadece uhrevi kimliğin bir özelliği olmasından duyduğu endişe yüzünden kendisini dünyevileştirmek suretiyle uhreviliğin yönelimini tespit etme hakkına sahip olmak istemiştir. İşte, "amacın "ne" olduğunu ve "nerede" olduğunu bilen ve bildiğini de kendilerini "ilerlemek zorunda hisseden"lere anlatacak "birisi"nin varlığı" meselesi, özellikle 18. yüzyılın başlarından itibaren böyle bir hakkın gölgesinde tespit edilmeye ve anlaşılır kılınmaya çalışılmıştır.

Buradan hareketle, ilerleme düşüncesinin, temelde iki gerilim açısından bir anlam kazandığını söylemek mümkün gibi görünmektedir: Bunlar, 1) Doğu-Batı gerilimi/ilişkisi ve 2) Geleneksel-Modern gerilimi/çelişkisidir. Aşağı yukarı bu iki gerilim ve/veya çelişki de dünyevi-uhrevi çatışmasının klasik özelliklerini kendi bünyelerinde barındırmaktadır. Elbette buradaki çatışki ve/veya çatışma, öncekinin sonraki tarafından düzene sokulması, biçimlendirilmesi isteğinde yatmaktadır. Bu bakımdan, yukarıda bir eserinden alıntı yaptığımız Platon'un, bu anlayışı önceden belirleyen bir karakteri olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Platon, dünyevi olanın ancak uhrevi olan tarafından belirlenebileceğini ve sadece bu tarza uyularak mutlu bir hayatın mümkün kılınabileceğini ileri sürmüştür. O halde, dünyevi olana ait ne varsa, uhrevi olanın işaret ettiği

istikamete doğru bir hareket göstermek mecburiyetindedir. Bu hareket pek çok bakımdan söz konusu edilebilir; kültürel, zihinsel, toplumsal, teknolojik vb.

Yazılı olarak takip edebildiğimiz ölçüde ve anlaşılabilirdiği kadarıyla ilerleme, Hesiodos'tan beri karşımızda durmaktadır. Bu bakımdan, hedefin ve hedefi gösterenin en başlardaki uhrevi kimliği (Sokrates'in kendisine Delphoi kahinlerinin verdiği tanrısal görev ile onun işaret ettiği hedef olarak beliren gene tanrısal özelliklere sahip olan İdea) zaman içinde farklılık göstermiş ve iman veya inanç kılığından çıkarak akıl kılığına bürünmüştür. Bu değişikliği zorlayan pek çok faktör söz konusudur ve bu kısa makalede bunların üzerinde durmak imkansızdır. Bununla birlikte, en temelde akıl-iman ayırımının ortaya çıkmaya başladığı 12. yüzyıldan itibaren özellikle ve yoğun bir şekilde Batı dünyasında, imanın dünyayı belirlemeye gayret eden oluşumunu reddetmek ve onun yerine insan aklının biçimlendirdikleri üzerinden belirlenim kazanmış bir ideali hedef haline getirmek daha arzu edilir olmuştur. Böylelikle insanlar arasındaki ortaklık ve/veya eşitliğin kaynak ve/veya temelinde yer alan iman duygusu terkedilerek (ya da terkedilmeye çalışılarak) yerine, akıl ve daha da önemlisi, aklın dünya ile ilişkisinde biçimlendirdiği sosyal yapılanmaların genel tinsel kavrayış içindeki rolleri (kurumlar, kurumsal gelenekler, eğitim, kamu hukuku ve onun sosyal gelenek içindeki izleri vb. konular) birer hedef olarak algılanır hale gelmiştir. Böylece hedefi gösteren de, ister istemez, dünya üzerindeki en son akılsal başarılar imza atmış olduğuna inanan ve buna da-bu başarıya ulaş/a/madığı dile getirilen- insanları inandıran bir akıl olmuştur. Günümüzde bu akıl hala etkinliğini korumaktadır ve kendi gücünü kendisi gibi olmadığını iddia ettiği çevrelere uygulamak adına uydurduğu çeşitli senaryolarla varlığını sürdürmeye devam etmektedir.²⁰

Hiç kuşku götürmeyen bir gerçek, bu aklın zaman içinde bazı ayarlara maruz kaldığıdır. Söz gelimi Descartes ve Kant arka arkaya, Ortaçağın iman kurgusunu kırmaya yönelik olarak güçlü adımlar atmışlar ve gelenekçilerin

20 Bu senaryoların çok çeşitli olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin dünyanın bütüncül bir köy haline geldiğini iteri sürerek, kültürel çeşitliliği yokeden bir anlayış ile çeşitli kavramları, içleri boş bir şekilde ve dolayısıyla ne anlama geldikleri farkedilmeden pek çok toplumun sosyal hayatına zerk ederek kendi gücünü artırmak yolunu seçen bir akıldır sözünü ettiğimiz. Bu bağlamda İngilizleşme, örnek vermek gerekirse, bu aklın gösterdiği hedeflerden birisidir, tıpkı küreselleşme gibi. Bu konuyla ilgili olarak bkz. O. Faruk Akyol, "Dünyanın İngilizleşmesi", *Baykan Sezer'e Armağan*, Yay. Haz. Ertan Eğribel- Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2004, ss. 407-415 ve O. Faruk Akyol, "İletişimi Belirleyen İmgelem", *Teoman Duraltı'ya Armağan Festschrift in Honor of Teoman Duraltı*, Yay. Haz. Cengiz Çakmak, İstanbul: Dergah yayımları, 2008, ss. 50-59. O. Faruk Akyol, "Imagination Determining Communication", *Teoman Duraltı'ya Armağan Festschrift in Honor of Teoman Duraltı*, Yay. Haz. Cengiz Çakmak, İstanbul: Dergah Yayınları, 2008, ss. 60-71.

karşısında modernler olarak yer almayı seçmişlerdir. Elbette, bu tür ayarlar sonucunda, dünyanın tek bir ortak zemin üzerinde (iman) buluşması olasılığı ortadan kalkarak Doğu-Batı ekseninde ve akıl kısmı ağır basan Batı'nın hakimiyetinde bir süreç ortaya çıkmıştır. Bu manzara modernler tarafından çizilmekle beraber, aslında gelenekçilerin de Batı aklını yükseklerde tutmak isteği içinde olduklarını söylemek gerekir. Birbirleri ile iktidar kavgası içinde olan bu iki gruptan gelenekçiler, Batı'nın modernlerin ortaya koydukları sonucunda adına Doğu denilen "yer" e karşı güç kaybettiğini ve bu gücün yeniden elde edilmesi için asıl olana rücu etmek gerektiğini ileri sürmüşlerdir.²¹

Bu tarz kavgaların sadece Batı dünyasında olduğunu söylemek yanlış olacaktır. Üzerinde yaşamakta olduğumuz coğrafyada da yüzyıllar boyunca devam edegelmekte olan bir gerilim, bir çatışma ortamının varlığı herkesin malumudur. Bu ikinci türden gerilim ilkinde olduğu gibi meydana gelmemiştir. İlkinde, tarz'ın aktarılması konusundaki etki durumuna ait bir tartışma söz konusuyken, ikincisinde bu etkiye maruz kalıp kalmama ile ilgili bir çatışma gözönünde olmuştur. Başka bir şekilde ifade edecek olursak, gelenekçilik ile modernlik çatışması bizde de olagelen bir dinamik yükür. Bu yükün en çarpıcı noktası, 'karşıdakindelik'in bizim kendi öz talebimizle belirginlik kazanmasıdır. Yani, aslında, iler/i/lemek konusundaki zorunluluk, Batı'nın büyük bir ustalıklarla sırtımıza yüklediği ve bizim de bizzat kendi adımıza, kendimiz için bir an keşfetmiş olduğumuz bir 'olmazsa olmaz' haline gelmektedir.

Bu 'olmazsa olmaz'ı "kendisi gibi olmayan"ların hepsinin birden üzerine yükleyen Batı'nın aklı, dünyanın geri kalanı için 'nelerin yapılması lazım geldiğini söyleyen bir "bilen" ' kimliğine bürünmüştür. Tarih göstermektedir ki, bu kimlik ona, onun gibi olmayanlar tarafından takdim edilmiştir. Buradaki ince ayırım, bu takdimin bilinç-dışı ısrarının gene Batı aklının eseri oluşudur. Buraya kadar ele almanların, bir yap-boz gibi biraraya getirilmesi için çaba harcadığımızda görülen şudur: İler/i/leme söz konusu olduğunda; herşeyden önce İde bilenebilir bir şeydir. Bir model, ulaşılması gerektiğine ilişkin derin bir inanç olan bu ilkenin bilenebilir olduğuna ilişkin kategori, bilenin yapısını da

21 Burada, yitirilen gücün yeniden elde edilmesine ilişkin istek, hiç kuşku yok ki, Doğu'ya daha yukarıdan seslenerek ona, İdeal'in Batı olduğunu dikte etmeye yöneliktir. Başka bir deyişle, İdealin kendisini belirlemek uğruna verilen bir iktidar kavgası. Batı'nın modernlerin elinde güç kaybettiğini ve bir İdeal olmaktan uzaklaştığını ileri sürerler arasında Oswald Spengler *Der Untergang des Abendlandes (Batı'nın Çöküşü)* adlı eseri ile ve Guénon da *Orient et Occident (Doğu ve Batı)* adlı eseriyle başı çekmekteydiler. Bkz. Mark Sedgwick, *Against the Modern World Traditionalism and the Secret Intellectual History of the Twentieth Century*, Oxford: Oxford University Press, 2004, ss. 25-26.

sınırlandırır: Tanrısallık sınırları içinde bir akıl; yani Batı. Kendisine tanrısallık yükleyen aklın, kendisi gibi olmadığını varsaydığı akıllarda beliren hatayı, kusuru, gelişmemişliği arar hale gelmesi ve bu arayışın sonunda da eksikleri, yanlışları, kusurları bulması kadar sıradan bir başka durum daha söz konusu olamaz.

Bu büyük aklın, doğanın ayak izlerinin takibi konusundaki tartışılmaz baskınlığı, doğaya egemen olmak konusunda ona, gene tartışılmaz bir üstünlük kazandırmaktadır. Bu üstünlük, İde'ye yaklaşmanın hızını artırmakta; doğa ile işbirliği sayesinde, atılan her adımın (teknoloji) gene doğaya uygun (fizik) ve sarsılmaz (matematik) hesapları verilmektedir. Adımların teknolojik gölgeleri, toplumsal evrilişin ve hayatın kolay hale gelmesinin önünü açmaktadır ve bu da açıkça iyi (!) bir şeydir. Doğru'ya tutkunluk mertebesinde bir araştırma içindeki bu aklın, kendi-dışlıkları üzerinden kendisine kattığı her yabancı ve yeni unsurun aslında bir fakirleşmenin en tedbirsiz ve can alıcı refleksi haline geldiğini anlamak zaman almaktadır.²²

İler/i/lemeyi teşvik eden İde'nin varlığına ait inanç, bir zamanlar onun unutulmuş olduğunu ve yeniden hatırlanabileceğini düşünen bir avuç maceraperestin ancak bulabildikleri 'bir şey'in üzerinde biçimlenmektedir. Daha da vahim olan şey, bu yarım ve avuntu tesis edemeyen düşünce aracılığıyla herkes, ona boyun eğmek ve o sanki -gerçekten- varmış gibi davranmak zorunda bırakılmaktadır. Bunun sonucunda ve buna bağlı olarak insanlar, iler/i/leme adına, büyüdükleri mekanları terketmek zorunda bırakılmaktadırlar. Bu terkedişin gerçekleştiği andan itibaren, gene bu insanlar, onlara kendilerini "hatırlatacak" herhangi bir şeyin kalmadığını farkedememektedirler bile. İnsanlar, baktıkları yüzlerin KİMLERE ait olduğunu bilmeden, gülümsemeleri, kızgınlıkları, üzüntüleri, yansımaları, gölgeleri, doğum ve ölümleri sadece izlemenin sığ keyfini sürmek lezzetini bahşeden Akıl'a minnettar olmaktadır.

İler/i/leme, adeta insanın kendisini unuttukça varoluşunu tesis edeceğini, ne kadar çok unutmayı başarırsa o kadar iler/i/leyeceğini anlatmaya çalışmaktadır.

22 Doğanın ayak izlerinin keşfedilmesi sonucunda belirginlik kazanan yeni zihinsel/algısal oluşumlar ve bunların, teknik yardımıyla insani/sosyal örgütlenmenin herhangi bir katmanında iş gören alet ve/veya kurumlara dönüşmesi asla ilerleme olarak algılanmamalıdır. Zira, burada tarifini yapmaya çalıştığımız durum, farklı coğrafyaların, farklı ihtiyaçlarına verilmeye çalışılan farklı cevapları üzerinden tasarlanmış dönüşümlerdir ve burada kendisine erişilmeye çalışılan bir "İdeal" durum söz konusu değildir. Bunu ilerleme düşüncesi için temel bir kalkış noktası olarak kullanmak en basit deyişle aymazlıktır.

Bu durum, bazı noktalardan ve masum bir tavırla bakıldığında doğru olabilir. Bununla birlikte, göz ardı edilmemesi gereken nokta, doğruluğun her zaman nesnenin sınırları içinde ortaya çıkmayabileceğidir. Nesnelere, çoğu zaman bakış açısının iteleyici katkısından nasibini almaktadırlar. Bundan dolayı nesnelere, çoğu zaman, bakanın açısından anlaşılacak durumundadır ve elbette o açı da tanımlanabilir değil tarif edilebilirdir. Başka bir deyişle, nesnelere, bakan'ın dili üzerinden bir hesaplaşmanın ürünüdür. Ürün/hasat, kalktığı toprağın lezzetini taşımaktadır; toprağının temel niteliklerini yansıtmaktadır ve öyle de bırakılmalıdır.

Bir şeyin, herhangi bir şeyin anlamını sorgulayıp onu 'anlamsız' olarak nitelendirmek, her şekilde, ona bir varlık hakkı tanımak, onun meşruiyetini teslim etmek demektir. Bu bakımdan biz de, iler/i/lemenin bir varlığı olduğunu ve bu düşüncenin müdahimlerinin tüm eylem tarzlarının saygıdeğer olduğunu düşünmekteyiz. Bununla birlikte, bu düşüncenin, kendisine temkinle yaklaşılması gereken bir içeriği bulunduğu inanmaktayız. Zira önce kendi aklımıza güvenmenin nasıl bir içeriğe sahip olduğunu hatırlamanın ve/veya bulmanın önemli olduğunu düşünmekteyiz. İler/i/leme tüm yerküreyi kapladığına göre, bu sınırlı yazıyı, şu ana kadarki pek çok eksikliklerinden bazılarının farkında olduğumuzu belirterek Roland Barthes'in sözleri üzerinden tamamlamak niyetindeyiz:

"Hiç sevmediği halde sık sık öğle yemeği yemiş Maupassant Kule'nin lokantasında: *Paris'te onu görmediğim tek yer burası* dermiş. Gerçekten de Paris'te Kule'yi görmemek için bitmez tükenmez önlemler almak gerekir; hangi mevsim olursa olsun, sisler, alacakaranlıklar, bulutlar arasında, yağmurda, güneşte, hangi noktada olursanız olun, sizi ondan ayıran çatıların, kubbelerin ya da yeşil dalların görünümü ne olursa olsun *Kule oradadır*; öylesine girmiştir ki gündelik yaşama, bundan sonra artık Kule için özel bir nitelik yaratmamız olanaksızdır; sadece varlığını sürdürmekte inatçıdır o, taş gibi ya da ırmak gibi; tıpkı anlamı pekala sınırsızca sorgulanabilen ama varlığı tartışılmayan bir olgu gibi gerçektir o"²³ Bu alıntıdaki 'Kule'nin yerine 'iler/i/leme terimini koyarak bir kez daha okuyalım; galiba tüm insanlık hala şunu söylemek durumundadır:

23 Roland Barthes, *Bir Deneme Bir Ders: Eiffel Kulesi ve Açılış Dersi*, Çevirenler: Mehmet Rifat – Sema Rifat, İstanbul: YKY, 2008, s. 13.

(SONSÖZ)

İler/ilemeyi görmediğimiz tek an onun içinde bulunduğumuz andır. İlerfi/leme, ilerlemek zorunda olduğu düşünülen insanlar için bir gönüllü mahpusluk durumudur. Öyleyse ondan kurtulmanın tek yolu gönüllü bir şekilde ona hapsolmaktır.